

BURGERSCHAP

**Gereformeerde
Basisschool
Benjamin**

Versie januari 2023

Inhoudsopgave

1. INLEIDING	4
2. DE CONTEXT	5
2.1 Achtergrond	5
2.2 Wat betekent de wet concreet voor onze school?	5
2.3 De kerndoelen	6
2.4 Curriculum.nu	7
2.5 Het Onderzoekskader 2021	7
3. ONZE SCHOOL	9
3.1 Onze visie op burgerschap	9
3.2 Basiswaarden	9
3.3 Leerlingpopulatie en leefwereld	9
3.4 Niveaus in uiting burgerschap	10
3.5 Inhoud van onze methodieken	10
4. DOELEN	11
4.1 Sociale ontwikkeling	11
4.2 Democratisch burgerschap	11
4.3 Digitaal burgerschap	12
4.4 Identiteit, solidariteit en diversiteit	12
4.5 Algemene en culturele ontwikkeling	13
5. PRAKTISCHE UITWERKING	14
5.1 Inleiding	14
5.2 Gebruikte methodieken	14
5.3 Schooloverzicht	15
5.4 Groep 1 en 2	17
5.5 Groep 3 en 4	Fout! Bladwijzer niet gedefinieerd.
5.6 Groep 5 en 6	Fout! Bladwijzer niet gedefinieerd.
5.7 Groep 7 en 8	Fout! Bladwijzer niet gedefinieerd.
6. METEN EN EVALUEREN	32
6.1 Inleiding	32
6.2 Directieniveau	32
6.3 Leerkrachtniveau	32
6.4 Leerlingniveau	32

6.4.1	Groep 1 en 2	18
6.4.2	Groep 3 en 4	Fout! Bladwijzer niet gedefinieerd.
6.4.3	Groep 5 en 6	Fout! Bladwijzer niet gedefinieerd.
6.4.4	Groep 7 en 8	Fout! Bladwijzer niet gedefinieerd.

1. INLEIDING

Dit document gaat over burgerschap. De wet verplicht ons om actief burgerschap, sociale cohesie en sociale integratie op een doelgerichte en samenhangende wijze te bevorderen. Wij zijn van mening dat burgerschap niet een specifiek vak is dat geleerd kan worden uit een boek alleen. Het is doorweven in onze gehele schoolvisie en onderwijspraktijk. Vanaf 2015 hebben we het onderdeel 'Burgerschap' meegenomen in onze evaluaties, vanuit WMK-PO (Werken met Kwaliteitskaarten – Primair Onderwijs). Onder andere in ons schoolplan (2019-2023) hebben we heel bewust aandacht gegeven aan het opbouwen van sociale competenties bij leerlingen.

Naar aanleiding van de vernieuwde wet hebben we ons burgerschapsonderwijs opnieuw onder de loep genomen om te zien of we voldoen aan de huidige wetgeving. Uit overleg met directie, leiderschapsteam en team kwam een beschrijving van onze visie op burgerschap (zie bijlage 1) in november 2021. In het schooljaar 2022-2023 hebben we ons visiedocument uitgebreid met deze beschrijving van onze doelen en daaraan gekoppelde leerlijnen. Dit document biedt ons een gezamenlijk concept over wat burgerschap inhoudt en daaraan gekoppelde praktische uitwerking in onze school.

Het kwam tot stand door opgezochte informatie over de kaders die de Onderwijsinspectie hieraan stelt en in overleg met directie en team dit uit te werken tot praktische, bij onze school passende, doelen.

2. DE CONTEXT

2.1 Achtergrond

Sinds 2006 is iedere school bij wet verplicht om aandacht te besteden aan burgerschapsvorming. Op 17-11-2020 heeft de Tweede Kamer ingestemd met de nieuwe aangepaste burgerschapswet (de wet is ingegaan op 01-08-2021). De nieuwe wet heeft als doel het versterken van het burgerschapsonderwijs en het verduidelijken van de taken en de rollen van het bestuur en de school. Burgerschapsonderwijs krijgt met de wet ook een meer verplichtend karakter.

De wettelijke burgerschapsopdracht bepaalt:

1. Het onderwijs bevordert actief burgerschap en sociale cohesie op doelgerichte en samenhangende wijze, waarbij het onderwijs zich in ieder geval herkenbaar richt op:
  - het bijbrengen van respect voor en kennis van de basiswaarden van de democratische rechtsstaat, zoals verankerd in de Grondwet, en de universeel geldende fundamentele rechten en vrijheden van de mens, en het handelen naar deze basiswaarden op school.
  - het ontwikkelen van de sociale en maatschappelijke competenties die de leerling in staat stellen deel uit te maken van en bij te dragen aan de pluriforme, democratische Nederlandse samenleving.
  - het bijbrengen van kennis over en respect voor verschillen in godsdienst, levensovertuiging, politieke gezindheid, afkomst, geslacht, handicap of seksuele gerichtheid alsmede de waarde dat gelijke gevallen gelijk behandeld worden.
2. Het bevoegd gezag draagt zorg voor een schoolcultuur die in overeenstemming is met de waarden, bedoeld in het eerste lid, onderdeel a, creëert een omgeving waarin leerlingen worden gestimuleerd actief te oefenen met de omgang met en het handelen naar deze waarden en draagt zorg voor een omgeving waarin leerlingen en personeel zich veilig en geaccepteerd weten, ongeacht de in het derde lid, onder c, genoemde verschillen.

“Democratie veronderstelt en biedt ruimte aan een diversiteit van opvattingen en levensstijlen. Sociale cohesie blijft daarbij van belang en vraagt om een inspanning om gedeelde waarden te vieren en verder te ontwikkelen. Leerlingen ontwikkelen burgerschapsvaardigheden rond de inhoudelijke kernen democratie en diversiteit. Dit oefenen zij daarnaast in het omgaan met maatschappelijke vraagstukken waarin waarden en belangen nadrukkelijk een rol spelen, zoals globalisering, duurzaamheid en technologie. Burgerschapskennis en -vaardigheden doen leerlingen op in vak- en leergebieden, vakoverstijgende projecten en -activiteiten, door het klas- en schoolklimaat en tijdens buitenschoolse activiteiten. In de school oefenen ze denk- en handelwijzen die voorwaardelijk zijn voor democratische participatie en die bijdragen aan hun oordeelsvorming. Een veilig schoolklimaat draagt aan dit alles onmiskenbaar bij.” (Bron: Curriculum.nu)

2.2 Wat betekent de wet concreet voor onze school?

In de wet staat beschreven dat scholen ruimte houden om zelf inhoud en vorm te geven aan burgerschapsonderwijs. Dit is in lijn met de vrijheid van onderwijs. Er wordt wel een gemeenschappelijke verbindende kern verplicht gesteld voor alle scholen waarop het onderwijs zich in ieder geval herkenbaar dient te richten.

1. Kennis van de democratie en rechtstaat zelf, alsmede de grondrechten.
2. Kennis van, inzicht in de werking van en respect voor de achterliggende abstracte basiswaarden, ook in hun onderling verband, namelijk vrijheid, gelijkwaardigheden en solidariteit.
3. Het ontwikkelen van sociale en maatschappelijke competenties.
4. Een respectvolle oefenplaats bieden waarin actief geoefend kan worden met de basiswaarden en burgerschapsvaardigheden geïnternaliseerd worden. De school heeft grote vrijheid hier zelf kleur aan te geven vanuit de eigen identiteit. Er zijn enkele centrale spelregels die gehanteerd en voorgeleefd dienen te worden:
  - actieve bevordering van autonomie,
  - vrijheid van meningsuiting,
  - het gelijkheidsbeginsel,
  - verdraagzaamheid,
  - begrip en verantwoordelijkheidsbesef,
  - het afwijzen van onverdraagzaamheid en discriminatie.

Deze elementen vormen in de onderwijspraktijk de minimale kern waaraan een school moet voldoen bij de bevordering van het respect voor en de kennis van de basiswaarden vrijheid, gelijkwaardigheid en solidariteit. Verder staat het scholen vrij om bovenop deze basiswaarden, andere waarden uit te dragen.” (Bron: Burgerschap op de basisschool, wet- en regelgeving)

2.3 De kerndoelen

De huidige kerndoelen zijn sinds 2006 van kracht. Het zijn er 58 en ze bestrijken de leergebieden: Nederlands, Engelse taal, (Friese taal), rekenen/wiskunde, oriëntatie op jezelf en de wereld, kunstzinnige oriëntatie en bewegingsonderwijs. De kerndoelen voor elk leergebied worden voorafgegaan door een beschrijving van de karakteristiek van het leergebied. De primaire kerndoelen voor burgerschap zijn:

- **Kerndoel 36** : De leerlingen leren hoofdzaken van de Nederlandse en Europese staatsinrichting en de rol van de burger.
- **Kerndoel 37** : De leerlingen leren zich te gedragen vanuit respect voor algemeen aanvaarde waarden en normen.
- **Kerndoel 38** : De leerlingen leren hoofdzaken over geestelijke stromingen die in de Nederlandse multiculturele samenleving een belangrijke rol spelen, en ze leren respectvol om te gaan met seksualiteit en met diversiteit binnen de samenleving, waaronder seksuele diversiteit.

Andere kerndoelen die gerelateerd kunnen worden aan Burgerschap zijn kerndoel 34,35,39, 47 en 53:

- **Kerndoel 34** : De leerlingen leren zorg te dragen voor de lichamelijke en psychische gezondheid van henzelf en anderen.
- **Kerndoel 35** : De leerlingen leren zich redzaam te gedragen in sociaal opzicht, als verkeersdeelnemer en als consument.
- **Kerndoel 39** : De leerlingen leren met zorg om te gaan met het milieu.
- **Kerndoel 47** : De leerlingen leren de ruimtelijke inrichting van de eigen omgeving te vergelijken met die in omgevingen elders, in binnen- en buitenland, vanuit de perspectieven landschap, wonen, werken, bestuur, verkeer, recreatie, welvaart, cultuur en levensbeschouwing. In ieder geval wordt daarbij aandacht besteed aan

twee lidstaten van de Europese Unie en twee landen die in 2004 lid werden, de Verenigde Staten en een land in Azië, Afrika en Zuid-Amerika.

- **Kerdoel 53:** De leerlingen leren over de belangrijke historische personen en gebeurtenissen uit de Nederlandse geschiedenis en kunnen die voorbeeldmatig verbinden met de wereldgeschiedenis. Bij de samenstelling van ons curriculum zullen we de bovenstaande kerndoelen als uitgangspunt moeten nemen. Deze kerndoelen moeten herkenbaar terugkomen in onze lessen.

Bij de samenstelling van dit document Burgerschap nemen we de bovenstaande kerndoelen als uitgangspunt. Deze moeten herkenbaar terugkomen in onze lessen.

2.4 Curriculum.nu

Burgerschap is één van de negen bouwstenen voor de herziening van het onderwijscurriculum. In de samenvatting staat: burgerschapsonderwijs gaat over de ontwikkeling van leerlingen tot democratische burgers. Zij krijgen daarvoor kennis en vaardigheden aangeboden, ze worden gestimuleerd eigen opvattingen te ontwikkelen en een democratische houding te vormen. Bij burgerschapsonderwijs staan drie basiswaarden centraal die van belang zijn in de democratische, pluriforme samenleving: vrijheid, gelijkheid en solidariteit. Voor leerlingen is de school een oefenplaats voor democratie en het omgaan met diversiteit. Leerlingen leren hoe ze actief kunnen meedoen in een democratische cultuur. Ze leren over besluitvormingsprocessen en de invloed die zij hierop kunnen uitoefenen – passend bij hun situatie en mogelijkheden.

2.5 Het Onderzoekskader 2021

Het Onderzoekskader 2021 van de Inspectie van het Onderwijs beschrijft (o.a.) de standaarden die van belang zijn voor de kwaliteit van een school. De standaarden (kwaliteitsaspecten) zijn:

OP1: Aanbod

OP2: Zicht op ontwikkeling en begeleiding

OP3: Pedagogisch-didactisch handelen

OP4: Onderwijstijd

OP6: Afsluiting

VS1: Veiligheid

VS2: Schoolklimaat

OR1: Resultaten

OR2: Sociale en maatschappelijke competenties

SKA1: Visie, ambities en doelen

SKA2: Uitvoering en kwaliteitscultuur

SKA3: Evaluatie, verantwoording en dialoog

In een aantal standaarden komen onderdelen van burgerschap aan de orde. Bij het inspectietoezicht hanteert de inspectie geen eigen (expliciete) eisen voor burgerschap. De wet met daarin de minimumeisen vormt het uitgangspunt. Onze school mag dus een eigen en passende invulling geven aan burgerschap, zolang we maar voldoen aan de wet.

De wet vraagt:

1. De school moet actief burgerschap en sociale cohesie op een doelgerichte en samenhangende wijze bevorderen. Zie de standaarden OP1, OP2 en OR2.
2. De school moet kennis van en respect voor de basiswaarden van de democratische rechtsstaat bevorderen. Zie de standaarden OP1, VS1 en VS2.
3. De school moet sociale en maatschappelijke competenties ontwikkelen. Zie de standaarden OP1 en VS2.
4. De school moet zorgen voor een schoolcultuur die in overeenstemming is met de basiswaarden, een schoolcultuur waarin leerlingen worden gestimuleerd om te oefenen met de basiswaarden. Zie de standaarden OP3, VS1 en VS2
5. De school moet zorgen voor een veilige omgeving waarin leerlingen en personeel zich geaccepteerd voelen. Zie de standaarden OP3, VS1 en VS2.

De wet liet al zien dat er vanaf 01-08-2021 een belangrijke rol is weggelegd voor het bestuur.

De Inspectie van het Onderwijs zal daarom nagaan:

- Draagt het bevoegd gezag zorg voor een schoolcultuur waarin alle bij het aanbieden van onderwijs betrokken personen, vrijheid van meningsuiting, gelijkwaardigheid en het afwijzen van discriminatie, verdraagzaamheid en het afwijzen van onverdraagzaamheid, onderling begrip en autonomie van leerlingen als centrale spelregels hanteren en voorleven?
- En creëert het daarmee een omgeving waarin leerlingen worden gestimuleerd actief te oefenen met de omgang met de basiswaarden van de democratische rechtsstaat?

3. ONZE SCHOOL

3.1 Onze visie op burgerschap

Onze school wil kinderen opvoeden, zodat zij, als zij volwassen zijn, kunnen beschikken over vaardigheden die leiden tot goed burgerschap. Vanuit onze christelijke identiteit vinden wij sociale betrokkenheid een basiswaarde die we de kinderen mee willen geven. We vinden het belangrijk dat leerlingen op een bewuste manier in het leven staan, waarbij ze niet alleen respect hebben voor anderen en andersdenkenden, maar ook naar anderen omzien. De leergebieden bijbels onderwijs, aardrijkskunde, geschiedenis en sociaal-emotionele ontwikkeling bevatten leerstof die betrekking heeft op de voorbereiding op goed burgerschap. Daarnaast zetten we ons ook in voor de omgeving en leren kinderen op deze wijze burgerschap handen en voeten te geven. Wij zijn van mening dat burgerschap niet een specifiek vak is dat geleerd kan worden uit een boek alleen. Het is doorweven in onze gehele schoolvisie en onderwijspraktijk.

3.2 Basiswaarden

Een belangrijk aspect van de wettelijke burgerschapsopdracht is de bevordering van de basiswaarden van de democratische rechtsstaat. De relevante basiswaarden voor het onderwijs zijn vastgelegd in het wettelijke kader. Deze zijn verweven in ons burgerschapsonderwijs:

- Vrijheid van meningsuiting
- Gelijkwaardigheid
- Begrip voor anderen
- Verdraagzaamheid (tolerantie)
- Afwijzen van onverdraagzaamheid
- Afwijzen van discriminatie
- Autonomie
- Verantwoordelijkheidsbesef

3.3 Leerlingpopulatie en leefwereld

We hebben op onze school een gemiddelde leerlingpopulatie. We zijn een streekschool en leerlingen en ouders vanuit alle maatschappelijke lagen van de samenleving zijn vertegenwoordigd. De meeste gezinnen hebben een christelijke achtergrond. De meeste leerlingen hebben een Nederlandse nationaliteit, maar er zijn ook leerlingen met andere nationaliteiten.

We beseffen dat het voordeel van deze leerlingpopulatie is dat de kinderen kennis maken met leeftijdsgenoten uit andere achtergronden. Ook is het een voordeel dat veel leerlingen al thuis kennis maken met de christelijke waarden en normen, die wij ook op school van belang vinden.

Nederland is een multiculturele samenleving. De leerlingen van onze school komen hier relatief weinig mee in aanraking. Ook kan het zo zijn dat leerlingen vanuit hun geloofsachtergrond weinig kennis hebben van andere godsdiensten en levensbeschouwelijke visies. Vanuit de in 3.2 genoemde basiswaarden willen we hier aandacht aan besteden.

3.4 Niveaus in uiting burgerschap

Om overzichtelijk te maken hoe we doelgericht werken aan het vak burgerschap verdelen we onze onderwijsactiviteiten in drie niveaus:

1. Microniveau:
Burgerschap binnen de school, waaronder de verhoudingen binnen de school
2. Mesoniveau:
Maatschappelijk burgerschap, waaronder het inzetten voor de omgeving van de school
3. Macroniveau:
Politiek burgerschap, waaronder kennis van democratie, politiek en staatsinrichting

3.5 Inhoud van onze methodieken

We hebben niet één methodiek om het vak burgerschap uit te voeren, maar in dit document hebben we wel beschreven hoe we dit toepassen in onze gehele onderwijspraktijk. Burgerschap richt zich op de sociale en maatschappelijke vorming van jonge mensen; burgerschap gaat over hoe mensen met elkaar samenleven. Daarom is dit vak er ook op gericht dat leerlingen de sociale en maatschappelijke competentie verwerven die daarvoor nodig zijn. In hoofdstuk 4 zijn de concrete doelen beschreven waaraan we werken met leerlingen. In hoofdstuk 5 hoe we dit praktisch uitwerken. Tot slot is in hoofdstuk 6 beschreven hoe we deze doelen meten en evalueren.

4. DOELEN

In dit hoofdstuk is per gebied omschreven aan welke schoolbrede doelen we werken. De uitwerking van deze doelen staat in de volgende hoofdstukken omschreven.

4.1 Sociale ontwikkeling

Op onze school hebben we een jaarschema waarin we in een doorgaande lijn hebben beschreven hoe we aan de sociaal- emotionele ontwikkeling van onze leerlingen werken. Dit plan (bijlage 2) hebben we in gezamenlijk overleg met het team gemaakt en bevat verschillende methodieken om uiteindelijk tot het doel te komen dat de sociaal emotionele ontwikkeling van de leerlingen zo breed mogelijk wordt gestimuleerd en gemonitord. De doelen waaraan gewerkt worden zijn:

	DOELEN
1.	Op onze school leren we kinderen wat emoties zijn, deze te herkennen en te reguleren.
2.	Op onze school leren we kinderen hun emotionele woordenschat vergroten en dit toepassen in hun eigen leven.
3.	Op onze school leren we kinderen inzicht te krijgen in hun executieve functies en oefenen ze hiermee in de praktijk.
4.	De leerkrachten stimuleren de sociaal emotionele ontwikkeling van leerlingen op een gestructureerde en aangepast op de ontwikkelingsleeftijd van de leerling.
5.	Leerlingen leren kritisch denken en handelen, empathische vermogens, ethisch redeneren en communiceren. Deze denk- en handelwijzen worden toegepast in samenhang met de inhouden van de overige bouwstenen. We denken hier ook aan omgaan met pesten, armoede, huiselijk geweld en kindermishandeling.

4.2 Democratisch burgerschap

Kennis van en betrokkenheid bij de democratie is van belang. We moeten ervoor zorgen dat onze leerlingen als volwaardig burger kunnen deelnemen aan de samenleving. Dat vraagt allereerst om bepaalde omgangs- en communicatievormen. Om maatschappelijke competenties aan te leren functioneert onze school als een oefenplaats voor democratisch burgerschap. We zorgen voor een veilig schoolklimaat waarin we onze kinderen laten oefenen in relatie tot de basiswaarden en sociale en maatschappelijke competenties. Een gedeelte van deze vaardigheden en attitudes worden aangeleerd bij de methodiek zoals omschreven in 4.1. Daarnaast is kennis ook belangrijk. Leerlingen moeten weten hoe ons politieke bestel functioneert en wat de belangrijkste aspecten zijn van een gezonde democratie. De doelen die we hierbij gesteld hebben zijn:

	DOELEN
1.	Op onze school brengen we kennis aan met betrekking tot het begrip democratie.
2.	Onze school heeft vastgesteld welke maatschappelijke competenties ontwikkeld worden.
3.	Op onze school zorgen we voor het oefenen van de vastgestelde maatschappelijke competenties.
4.	Op onze school brengen we kennis aan ten aanzien van politiek.

5.	De leraren zorgen ervoor dat ze de leerlingen kennen en weten waar de leerlingen maatschappelijk bij betrokken zijn (kerken, clubs, sporten e.d.) en stimuleren dit ook.
6.	De school stimuleert leerlingen om zich (samen met anderen) in te zetten voor anderen.
7.	De school stimuleert de leerlingen om oog te hebben voor de leefbaarheid van de leefomgeving.
8.	Leerlingen leren van, door en over de waarden van de democratische rechtsstaat. Dit begint met regels/ afspraken in de eigen leefomgeving en breidt uit naar de publieke ruimte en samenleving.
9.	Leerlingen leren manieren waarop ze besluitvormingsprocessen op vreedzame wijze kunnen beïnvloeden. Ze maken kennis met macht en gezag en de wijze waarop dit georganiseerd is op verschillende niveaus.
10.	Leerlingen leren dat hun inbreng ertoe doet bij besluitvormingsprocessen in de klas. Zij ervaren dat de ander ook een stem heeft en ontdekken daarbij overeenkomsten en verschillen tussen mensen.
11.	Leerlingen verkennen hoe zijzelf, klasgenoten en andere mensen in Nederland verbonden zijn met andere delen van wereld en leren over internationale samenwerking.

4.3 Digitaal burgerschap

Dit aspect van burgerschap speelt met name een rol bij het gebruik van sociale media. Het betekent dat leerlingen bewust en verantwoord leren omgaan met sociale media. Niet alleen in de maatschappij, maar ook bij het gebruik van internet, mobiele telefoon en andere media dienen zij een goede, verantwoordelijke burger te zijn. Digitaal burgerschap vraagt enerzijds dat leerlingen kennis moeten hebben van nieuwe technologieën en leren hoe ze dit effectief kunnen inzetten. Maar anderzijds is het ook belangrijk dat ze leren om hier op een correcte manier mee om te gaan. De doelen die we hierbij hebben gesteld zijn:

DOELEN	
1.	Wij leren onze leerlingen omgangsregels voor sociale media
2.	We leren onze leerlingen zorg te dragen voor de eigen digitale veiligheid
3.	Wij leren onze leerlingen kritisch te zijn m.b.t. digitale informatie
4.	Leerlingen leren over de effecten van de onlinewereld op hun identiteit, persoonlijke (online) leven en op de publieke sfeer.
5.	Ze leren kritisch en creatief denken over media-inhouden en -processen en daar ook naar handelen.
6.	Leerlingen leren over de invloed van technologische ontwikkelingen op henzelf en hun leefomgeving. Ze leren ethische kwesties te herkennen en gaan in gesprek over verschillende perspectieven, die ze zelf kunnen innemen.

4.4 Identiteit, solidariteit en diversiteit

Vanuit ons bijbels onderwijs is er veel aandacht voor de lessen die Jezus ons voorleefde en die wij willen doorgeven aan onze leerlingen. Zoals o.a. naastenliefde, gelijkwaardigheid van mensen, betrokkenheid, nastreven van vreedzaamheid en respect voor elkaar. Bij het thema identiteit komen deze kernwaarden uitgebreid aan bod bij het bouwen aan persoonlijke

identiteit en persoonsvorming van de leerlingen. Bij dit aspect van burgerschap gaat het ook over zaken als gezondheid (gezond leven) en seksualiteit.

Onze leerlingen moeten kennis hebben van, en respect voor sociale, culturele, etnische en levensbeschouwelijke verschillen. Ook het leren omgaan met culturele diversiteit vinden we belangrijk. Leerlingen krijgen kennis van en maken kennis met verschillende achtergronden en culturen van leeftijdsgenoten. De doelen die we hierbij hebben gesteld zijn:

DOELEN	
1.	Op onze school besteden we aandacht Bijbels onderwijs en de daarbij horen waarden en normen.
2.	Op onze school besteden we aandacht aan de wereldgodsdiensten
3.	Op onze school besteden we aandacht aan de diversiteit van verschillende levensovertuigingen.
4.	Op onze school besteden we aandacht aan het ontwikkeling van een mening.
5.	Leerlingen ontdekken hun primaire en secundaire emoties, ambities, talenten en ontwikkelpunten. Ze raken bewust van identiteitsvorming en reflecteren op tradities, vieringen en rituelen.
6.	Leerlingen leren woorden te geven aan wat de ander doet en wil en ontdekken daarin overeenkomsten en verschillen. Ze leren onderlinge conflicten vreedzaam op te lossen. Ze maken kennis met levensbeschouwelijke stromingen.
7.	Leerlingen ontwikkelen manieren om de eigen en de belangen van anderen te behartigen; alsmede uitsluiting, onrechtvaardigheid, discriminatie en ongelijke behandeling te herkennen en benoemen.
8.	Op onze school besteden we aandacht aan gezond gedrag.
9.	Op onze school besteden we aandacht aan gezonde voeding.
10.	Op onze school besteden we aandacht aan seksuele voorlichting.

4.5 Algemene en culturele ontwikkeling

De algemene ontwikkeling van leerlingen omvat veel van bovengenoemde onderdelen en doelen. Echter, een aantal onderdelen missen we nog hierin die we wel heel belangrijk vinden. Het gaat hierbij om de combinatie van het cognitieve, het creatieve, het sociaal-emotionele, het zintuiglijke en het motorische. Deze aspecten hangen met elkaar samen en beïnvloeden elkaar wederzijds. De leerkracht is daarbij de persoon die dit kan voorleven aan leerlingen en over in gesprek kan gaan. Daarnaast stimuleren we dit ook als school door de culturele en creatieve ontwikkeling te bevorderen. De doelen die we hierbij gesteld hebben zijn:

DOELEN	
1.	De leerkrachten op onze school brengen maatschappelijke thema's en nieuwsberichten onder de aandacht van leerlingen.
2.	De leerkrachten op onze school stimuleren het toepassen van de sociaal-emotionele doelen in de volle breedte van een schooldag.
3.	Leerlingen leren in duurzaamheidskwesities over verschillende waarden en belangen en de gevolgen daarvan voor de leefomgeving, nu en later. Ze leren duurzame keuzes te herkennen en te reflecteren op hun eigen gedrag.
3.	Op onze school besteden we gericht aandacht aan culturele ontwikkeling.
4.	Op onze school besteden we gericht aandacht aan creatieve ontwikkeling.

5. PRAKTISCHE UITWERKING

5.1 Inleiding

We hebben de doelen geconcretiseerd per onderdeel. Daarbij beginnen we op microniveau, in de persoonlijke omgeving van de leerling, daarna oefenen we het op mesoniveau in de omgeving van de school en verder is er verdieping op macroniveau waarbij er aandacht is voor kennis van democratie en staatsinrichting.

Binnen elk onderdeel is er een specifieke uitwerking per bouw wat betreft de praktische uitvoering hiervan.

5.2 Gebruikte methodieken

	Vakgebied	Naam Methodiek	Algemene inhoud
1	Sociaal-emotionele ontwikkeling	Eigen jaarplan sociaal emotioneel leren	Kinderen oefenen sociaal-emotionele vaardigheden, onder andere langs de lijn van het gedachtegoed van Covey (zie bijlage 3).
2	Godsdienst-onderwijs	Bijbel Kerkgeschiedenis	Vanuit ons Bijbels Onderwijs is er veel aandacht voor de lessen die Jezus ons voorleefde en die wij willen doorgeven aan onze leerlingen. Zoals o.a. naastenliefde, gelijkwaardigheid van mensen, betrokkenheid, vreedzaamheid en respect voor elkaar. Bij kerkgeschiedenis leren kinderen de geschiedenis achter het Christendom kennen en krijgen zo inzicht in de ontwikkelingen daarbinnen door de jaren heen.
3	Taal	Taal Actief 5	In deze methode is er aandacht voor het leren verwoorden van gevoelens, luisteren naar een ander en het voeren van gesprekken. Ook leren ze doelen stellen en deze evalueren.
4	Seksuele vorming	Wonderlijk gemaakt	Deze methode werkt met een waardengerichte aanpak. Er is hierbij aandacht voor zelfbeeld, duurzame relaties, sociale normen en weerbaarheid. De kernwaarden waardigheid, verwondering, liefde, trouw, respect, verantwoordelijkheid, zelfbeheersing en moed vormen hier een rode draad in.
5	Wereld-Oriëntatie	Meander Wijzer En eigen uitwerking	Onze W.O. vakken zijn enerzijds vakgebieden waar leerlingen informatie verwerven, maar ook leren verwerken van opgedane kennis. Bij geschiedenis wordt er thematisch gewerkt volgens de taxonomie van Bloom en meervoudige intelligentie. Voor aardrijkskunde gebruiken we de methode

			Meander. Voor biologie en techniek gebruiken we de methode Wijzer door Natuur en Techniek. Dit geldt vanaf groep 5. In groep 1 t/m 4 is Wereldoriëntatie een vakgebied dat thematisch wordt ingezet n.a.v. de kerndoelen.
6	Digitaal lessen	Digit-PO	Vanaf groep 5 wordt er met de ICT-methode Digit-PO gewerkt. Hierin staat o.a. mediawijsheid centraal.
7	Muzikale vorming	Lessen vanuit SMK Parkstad	Een muziekdocent van SMK Parkstad geeft elke maandag muzieklessen in alle groepen. Ook wordt er bijna dagelijks in alle klassen gezongen: liedjes, Psalmen en gezangen die passen bij de lessen Bijbels Onderwijs.
8	Maatschappelijke vorming	“Ik ben present” en inspelen op maatschappelijke situaties in de omgeving.	We werken in de moestuin ‘de Droomgaard’, we doen mee met lokale projecten als ‘burgemeestersontbijt’, ‘Lichtproject’ e.d. Daarnaast gaat elke klas ook een maatschappelijk project uitvoeren m.b.v. de lessen uit ‘Ik ben present’.
9	Staatsinrichting	De Derde Kamer Eigen uitwerking geschiedenis	De methode ‘de Derde Kamer’ geeft uitleg over staatsinrichting. Ook komen doelen uit staatsinrichting ook al in voorgaande jaren terug.
10	Creatieve vorming	Uitwerking van de kerndoelen per klas.	Elke klas zorgt dat bij creatieve vorming alle kerndoelen aan bod komen.
11	Culturele vorming	Aangesloten bij kunstmenu van ZOM	Elke groep heeft minstens 2x per jaar een culturele activiteit. Dit kan bezoek van een kunstenaar zijn, museumbezoek, theater e.d.

5.3 Schooloverzicht

Microniveau:

Mesoniveau:

Macroniveau:

Ontwikkeld gebied	Groep 1 en 2	Groep 3 en 4	Groep 5 en 6	Groep 7 en 8
Sociaal Emotionele Ontwikkeling				
Democratisch Burgerschap				
Digitaal Burgerschap				
Identiteit, Solidariteit en Diversiteit				

Algemene en Culturele Ontwikkeling			
---------------------------------------	--	--	--

5.4 Groep 1 en 2

Ontwikkeld gebied	Uitwerking in de klas
Identiteit, Solidariteit en Diversiteit	Bijbelverhalen Wonderlijk gemaakt groep 1 en 2 Kaarten maken voor lieve initiatieven Activiteiten stichting Present: een projectdag uitvoeren
Doelen waaraan gewerkt wordt:	
<ul style="list-style-type: none"> - Christelijke normen en waarden. - We zijn allemaal anders - Zwangerschap en geboorte - Niet mee gaan met vreemden - Gevoelens uiten en nee zeggen - Je lichaam schoon houden - Samenspelen - iets belangeloos voor een ander doen. - Met elkaar op een plezierige manier iets doen voor een ander. 	
Evaluatie en toetsing	
<ul style="list-style-type: none"> - Gesprek en terugvragen - De gemaakte kaart - Foto's en verwerking van de projectdag in een portfolio 	

Ontwikkeld gebied	Uitwerking in de klas
Sociaal Emotionele Ontwikkeling	Uitwerking binnen thematisch werken over de thema's: <ul style="list-style-type: none"> - Kleurenmonster - Kleurenmonster gaat naar school - Methode soc. emo.
Doelen waaraan gewerkt wordt:	
Herkennen/benoemen basisemoties: blij, verdrietig, boos, bang, kalm. Welbevinden en gevoelens : -zelfstandigheid -samenwerken -gevoelens uiten -spelontwikkeling	
Evaluatie en toetsing	
Emotiemeter Observatielijsten in mijn kleutergroep	

Ontwikkeld gebied	Uitwerking in de klas
Sociaal Emotionele Ontwikkeling	In methodieken 'Ik ben present', 'wonderlijk gemaakt', jaarschema soc. emo. en in ons Bijbel Onderwijs werken we aan de sociaal emotionele ontwikkeling van de leerling.
Doelen waaraan gewerkt wordt:	
<ul style="list-style-type: none"> • De leerlingen ervaren dat je met iets wat bij je past of waar je goed in bent, iets kunt doen voor een ander • De leerlingen ervaren dat ze elkaar nodig hebben en van elkaar kunnen leren • De leerlingen ervaren dat mensen verschillend zijn in hoe ze eruit zien en wat ze doen • De kinderen leren omgaan met verschillende typen geheimen en daarmee om te gaan • Het zelfvertrouwen van de leerlingen wordt versterkt. • De leerlingen zijn bewust van eigen grenzen en leren hiermee om te gaan. • De kinderen leren wat vriendschap is en dat de liefde de bron is voor vriendschappen en relaties. • De kinderen vormen zich een duidelijk en realistisch beeld van zichzelf: kenmerken/eigenschappen, voorkeuren, beperkingen en afkomst. • Ze leren hun gevoelens, wensen en opvattingen onder woorden te brengen. • Ze leren zich een duidelijk beeld te vormen van oorzaken van dagelijkse conflicten: tegenstellingen in belangen, opvattingen en gevoelens. Ze breiden hun ervaring uit in het oplossen van conflicten. • Ze leren zich steeds beter in te leven in de gevoelens, wensen en opvattingen van anderen. • De kinderen ontdekken dat iedereen deel uitmaakt van diverse groepen, waarin verschillende rollen worden vervuld. 	
Evaluatie en toetsing	
<ul style="list-style-type: none"> ▪ SCOL lijst ▪ Gevoelsthermometer (8x per jaar) ▪ Project Stichting Present: per project een pagina toevoegen in het portfolio (bv foto met beschrijving). 	

Ontwikkeld gebied	Uitwerking in de klas
Democratisch Burgerschap	Rond Koningsdag geven we een les over democratie op kleuterniveau.
Doelen waaraan gewerkt wordt:	
De kinderen leren hoe ons land wordt bestuurd: Koning/Koningin/burgemeester/ Minister-President en dergelijke	
Evaluatie en toetsing	
Terugvragen (is meer kennis maken met)	

5.5 Groep 3 en 4

Ontwikkeld gebied	Uitwerking in de klas
Democratisch Burgerschap	<p>Stichting Present (maatschappelijke competenties oefenen) Bijbels onderwijs Soc. Emo. jaarplan</p> <p>Binnen WO onderwijs komen onderwerpen uit de maatschappij aan bod: Prinsjesdag, verkiezingen, nieuwsfeiten. Op het niveau van de leerlingen in de middenbouw, dus speels, visueel en gericht vanuit eigen belevingswereld.</p>
Doelen waaraan gewerkt wordt:	
<ul style="list-style-type: none"> - De leerlingen ervaren dat je met iets wat bij je past of waar je goed in bent, iets kunt doen voor een ander - De leerlingen ervaren dat ze elkaar nodig hebben en van elkaar kunnen leren - De leerlingen weten dat een stichting mensen in een kwetsbare situatie kan helpen - De leerlingen voeren een project uit om anderen te helpen in hun nabije omgeving - De leerlingen maken kennis met het zich in te leven in een ander. - De kinderen vormen zich een duidelijk en realistisch beeld van zichzelf: kenmerken/eigenschappen, voorkeuren, beperkingen en afkomst. - De kinderen denken na over het werk van gemeentelijke diensten en ontdekken wat deze mensen allemaal doen. - Ze leren over wat een baan is, wat 'de baas spelen' goed inhoudt en oefenen hiermee. 	
Evaluatie en toetsing	
<ul style="list-style-type: none"> • Portfolio bij projecten van St. Present • SCOL lijst • Verwerkingen bij de thema's 	

Ontwikkeld gebied	Uitwerking in de klas
Algemene en Culturele Ontwikkeling	<ul style="list-style-type: none"> - In WO thema's komen maatschappelijke thema's, duurzaamheidskwesties en bijbehorende keuzes aan bod. (Thema Feest, de Tuin, Recycling, De Fiets, Kunst e.d.) Niet alleen in theoretisch aanbod, maar ook in praktische uitvoering. - Muziekaanbod - Cultuur aanbod: Cultuur – box
Doelen waaraan gewerkt wordt:	
<ul style="list-style-type: none"> - Bereidheid en zorg voor mens, natuur en dieren - De kinderen leren over duurzaamheid en hoe zij kunnen bijdragen aan deze wereld. - De kinderen ontdekken verschillende manieren om zich creatief te uiten en oefenen waar hun interesses en talenten liggen. 	
Evaluatie en toetsing	

- Per thema worden doelen besproken en geëvalueerd: bijv. onderzoeksvragen, woordweb, doelenplaat.
- We communiceren dit met ouders door foto's, creatieve opdrachten e.d.
- 2 keer per jaar na een culturele activiteit een verwerking van de opdracht.

Ontwikkelgebied	Uitwerking in de klas
Identiteit, Solidariteit en Diversiteit	<p>Dit komt terug in de methodieken 'Ik ben present', 'wonderlijk gemaakt', 'soc. emo. jaarplan' en in ons Bijbels Onderwijs.</p> <p>Ook in WO thema's Feest en Het lichaam komt dit praktisch terug. In samenwerking met Gemeente Brunssum wordt bevordering van gezond gedrag en leven gestimuleerd.</p>
Doelen waaraan gewerkt wordt:	
<ul style="list-style-type: none"> - De leerlingen ervaren dat mensen verschillend zijn in hoe ze eruit zien en wat ze doen - De kinderen maken zich de taal eigen waarmee lichaamsdelen benoemd worden. - Er worden afspraken gemaakt over het benoemen van de geslachtsdelen - De leerlingen leren dat ze blij mogen zijn met hun lichaam - De leerlingen leren dat er verschil is in wie hen aanraakt - De leerlingen leren hoe ze kunnen aangeven dat ze een aanraking wel of niet prettig vinden. - De kinderen leren nadenken over veiligheid en wat dit voor hen betekent. - De kinderen weten wat 'in verwachting' zijn betekent en wat dit voor invloed kan hebben op een gezin. 	
Evaluatie en toetsing	
<ul style="list-style-type: none"> ▪ Emoties: gevoelsthermometer en SCOL ▪ Project Stichting Present: per project een pagina toevoegen in het portfolio (bv foto met beschrijving). ▪ Identiteit en ontwikkelen van een mening: presentatie ik > zonnetje van week en boekpromotie. ▪ WO thema's: Praktische opdrachten en vieren in de klas. 	

5.6 Groep 5 en 6

Ontwikkeld gebied	Uitwerking in de klas
Sociaal Emotionele Ontwikkeling	<ul style="list-style-type: none"> - Jaarschema soc-emo - 7 gewoonten van Covey - Sociokring - Pleincoaches - Coöperatieve werkvormen - Activiteiten tijdens de gymles - Communicatie lessen binnen Taal Actief - Methode ik ben present!
Doelen waaraan gewerkt wordt:	
<ul style="list-style-type: none"> - Openstaan voor gevoelens en emoties van anderen - Gedragen vanuit respect voor algemeen aanvaarde waarden en normen - Ervaren dat situaties gevoelens oproepen die niet door iedereen hetzelfde beleefd worden - Verwoorden hoe eenvoudige conflictsituaties in de eigen omgeving ontstaan zijn en welke oplossingen mogelijk zijn - Verantwoordelijkheid nemen voor conflicten en oplossingen tussen medeleerlingen en ook voor jezelf. - Samenwerken in een groep: taken verdelen en uitvoeren, afspraken maken en nakomen, hulp vragen en accepteren - Leerlingen vullen elkaar aan door verschillende rollen aan te nemen. - De leerlingen ervaren dat ze elkaar nodig hebben en van elkaar kunnen leren. 	
Evaluatie en toetsing	
<ul style="list-style-type: none"> ▪ Gevoelsthermometer ▪ SCOL ▪ Leerling enquête ▪ Training pleincoaches en tussentijdse evaluaties pleincoaches. Observaties in de klas tijdens coöperatief werken. ▪ Betoog schrijven met opvatting incl. argumenten, tegenargumenten ▪ Debat voeren met stellingen ▪ Klachtenbrief schrijven ▪ Portfolio "Ik ben present". 	

Ontwikkelgebied	Uitwerking in de klas
Democratisch Burgerschap	<ul style="list-style-type: none"> - Leerlingenraad - Sociokring - Pleincoaches - Geschiedenis groep 5: kinderwetje van Van Houten. - Geschiedenis groep 6: gelijke rechten, stemrecht, staken, regels en wetten, rechtstaat, strafrecht belastingstelsel, democratie van Thorbecke. - Jeugdjournaal actuele onderwerpen Nederland. - Geschiedenis van groep 6: het ontstaan van Nederland en het Koningshuis (Wilhelmus) - Aanleren van het Wilhelmus en het Limburgs Volkslied
Doelen waaraan gewerkt wordt:	
<ul style="list-style-type: none"> - Uiten en bespreken van een eigen mening en realiseren dat niet iedereen dezelfde mening heeft - Bespreken dat conflicten veroorzaakt kunnen worden door tegenstellingen in belangen, opvattingen en gevoelens en hoe hiermee om te gaan. - Leerlingen kunnen samen bijdragen aan oplossingen, besluiten nemen voor de groep en zich neerleggen bij het meerderheidsbesluit. - Bewust worden dat elk mens, dus ook elk kind, rechten heeft. - Kennismaken met rol, belang en principes van (nationale) wetgeving. - Beseffen dat er mensen zijn aangewezen die de leiding hebben over groepen en het verschil met 'de baas spelen'. - Verkennen van functie en taken van politie en justitie in de samenleving. - Verkennen van doelen en mogelijke vormen van verkiezingen. - Verkennen van de monarchie van Nederland. 	
Evaluatie en toetsing	
<ul style="list-style-type: none"> - Leerlingenraad krijgt ideeën van de leerlingen in de stembus. Zij bespreken die met elkaar en filteren daarin. Welke zaken zijn het bespreken waard met de directie? Welke zaken zijn onhaalbaar en derhalve niet de moeite waard om te bespreken? Elk kind van de leerlingenraad heeft daarbij een stem. - Vanuit de Socio-kring komen ideeën voor een nieuw doel van de week. - Binnen de geschiedenislessen worden de verschillende onderdelen van democratisch burgerschap getoetst, door proeve van bekwaamheid, zoals: <ul style="list-style-type: none"> o Geven van een presentatie, o Maken van een werkstuk o Bedenken van een knutselwerk o Bedenken van een toneelstuk o Teken van een stripverhaal o Samenstellen van een tijdlijn o Maken van een Mindmap of woordweb - Regelmatig klassikaal bespreken van stellingen die aan het eind van Jeugdjournaal gegeven worden. <p>Ook argumenteren waarom je dit vindt.</p> <ul style="list-style-type: none"> - Met Prinsjesdag en bij belangrijke dagen zoals Koningsdag komt de monarchie ter sprake. Waarom hebben we een Koning? Wat is zijn functie en wat doet de minister president, Tweede Kamer? 	

Ontwikkeld gebied	Uitwerking in de klas
Digitaal Burgerschap	<ul style="list-style-type: none"> - Digit-PO onderdeel mediawijsheid in groep 5 basis, in groep 6 gevorderd. - Nieuw in Digit-PO: digitaal burgerschap alleen in groep 5.
Doelen waaraan gewerkt wordt:	
<ul style="list-style-type: none"> - De leerlingen leren bronnen op waarheid in te schatten. - De leerlingen leren hoe om te gaan met privacy gevoelige informatie. - De leerlingen leren hoe ze netjes moeten praten met elkaar op sociale media. 	
Evaluatie en toetsing	
Binnen de methode wordt een percentage gegeven hoe de opdrachten uitgevoerd zijn. Dit is voor de leerkrachten in het dashboard te zien.	

Ontwikkeld gebied	Uitwerking in de klas
Identiteit, Solidariteit en Diversiteit	<p>Wonderlijk gemaakt: <i>Zelfverzekerdheid, lichaamstaal, wonder van de geboorte, verdachte situaties, ja/nee gevoel, vriendschappen, verliefd/verloofd/getrouwd, hulp inroepen, vertrouwenspersoon/ homoseksualiteit/heteroseksualiteit.</i></p> <p>Methode "Ik Ben Present" :</p> <p>De leerlingen kiezen een project: wat past bij hun talenten en bij de behoefte van de ontvanger. Het voorbereiden ontstaat uit een voorbereidingsmiddag, projectbezoek, projectdag, evaluatiemiddag en het portfolio mijn klas is present.</p> <p>Soc. emo les en Cultuurbox</p>
Doelen waaraan gewerkt wordt:	
<ul style="list-style-type: none"> - Inleven in en rekening houden met gevoelens, wensen en opvattingen van anderen - Inzien hoe sekserollen ontstaan en worden aangeleerd - De leerlingen kunnen verschillen tussen mensen in gedrag, overtuigingen en talenten benoemen en waarderen. - De leerlingen ervaren dat je met iets wat bij je past of waar je goed in bent iets kunt doen voor een ander. - Ontdekken dat iedereen deel uitmaakt van verschillende groepen waarin verschillende rollen worden vervuld. - Onderkennen van vooroordelen en uitingen van discriminatie bij zichzelf en anderen. - De leerling ervaren dat je met iets wat bij je past of waar je goed in bent, iets kunt doen voor een ander. - De leerlingen ervaren dat ze elkaar nodig hebben en van elkaar kunnen leren. - De leerlingen kunnen verschillen tussen mensen in gedrag, overtuigingen en talenten benoemen en waarderen. - De leerlingen weten dat er mensen zijn die in een afhankelijke situatie leven. - De leerlingen voeren een project uit voor kwetsbare mensen die in de omgeving van school wonen. - De leerlingen kunnen een gesprek voeren met kwetsbare mensen, naar hen luisteren en respectvol met hen omgaan. - Kennismaken van de begrippen vooroordeel, discriminatie, tolerantie, emancipatie en de vrijheid van meningsuiting en hun onderlinge relatie en onderzoeken wat de effecten zijn. - Onderzoeken van de wijze van (samen)leven van mensen in Nederland (multiculturele samenleving). - Ontdekken van verschillen in gebruiken en leefgewoonten vanuit verschillende culturele achtergronden in de eigen omgeving. 	
Evaluatie en toetsing	
<ul style="list-style-type: none"> ▪ Feedback op Lichaamstaal bij spreekbeurt en boekbespreking. Hoe sta je voor de klas? ▪ Evaluatie door middel van observatie. ▪ Tijdlijn van het leven van wieg tot graf. ▪ Stamboom familie maken tijdens de geschiedenisles van groep 5. ▪ Portfolio "Ik ben present" ▪ Portfolio "Mijn klas is present" ▪ Jezelf presenteren door verschillende vormgevingen. Beschrijf je talenten/hobby's/enz., maar ook wat je kunt doen voor anderen. ▪ Tijdens soc. emo. les bespreken van het bordje op de voorkant van de school: <i>Wij zijn een school zonder discriminatie.</i> 	

- Poster laten maken tegen discriminatie. Wie heeft de beste slogan? Welke hangen we op het prikbord van de school? Waarom?
- Welke culturele achtergronden / landen zijn er in de klas of zou je meer over willen weten? Uit welke landen komen jullie (groot)ouders? Wat zijn jullie leef- en eetgewoonten? Welke gerecht of hapje zou je willen laten proeven aan je klasgenoten?

Ontwikkeld gebied	Uitwerking in de klas
Algemene en Culturele Ontwikkeling	<ul style="list-style-type: none"> - Geschiedenis groep 6: kruistochten, tachtigjarige oorlog, vrijheid van godsdienst, grondwet schrijven, wetboek van strafrecht - Bijbelonderwijs - Methode Natuur en Techniek thema duurzaamheid - Cultuurbox-activiteiten
Doelen waaraan gewerkt wordt:	
<ul style="list-style-type: none"> - onderzoeken van kenmerkende eigenschappen van verschillende geestelijke stromingen in Nederland - bespreken wat de invloed is van sekse, cultuur, leeftijd op leefgewoonten en samenleven. - Verzamelt, selecteert en maakt kritisch gebruik van verschillende bronnen. - Stelt actief vragen aan zichzelf en zijn omgeving. - Kan zicht een voorstelling maken van een gebeurtenis, ervaring of idee en deze uiten. - Geeft op eigen wijze vorm aan ervaringen, emoties en ideeën. - Duurzaamheid en het milieu: - De leerlingen leren over duurzaamheid en hoe ze hun eigen impact op het milieu kunnen verminderen. Dit kan bijvoorbeeld door het verminderen van afval, besparen van water. - De leerlingen zijn om beurten het cleanteam en we scheiden ons afval. 	
Evaluatie en toetsing	
<ul style="list-style-type: none"> ▪ Tijdens Bijbellessen en geschiedenis komen de verschillende godsdiensten en stromingen binnen deze godsdiensten aan de orde. Wat zijn de overeenkomsten en wat zijn de verschillen? ▪ Natuurlessen. De leerlingen verwerken de lesstof door quizen, experimenten en spellen. Dit alles te maken met groene en grijze energie. ▪ Schrijf een grondwet voor jouw eigen ideale land. Welke waarden en normen belangrijk? ▪ Verslag schrijven van het bezoek aan het museum of theater. 	

5.7 Groep 7 en 8

Ontwikkeld gebied	Uitwerking in de klas
Sociaal Emotionele Ontwikkeling	<ul style="list-style-type: none"> - De Bijbel - Jaarschema soc-emo - 7 gewoonten van Covey
Doelen waaraan gewerkt wordt:	
<ul style="list-style-type: none"> ▪ Waarden en normen van uit de Bijbel. ▪ Gedragen vanuit respect voor algemeen aanvaarde waarden en normen. ▪ Inspelen op de gedachtegang van anderen vanuit de eigen positie. ▪ Inleven in en omgaan met gevoelens, wensen en opvattingen van anderen. ▪ Omgaan met conflictsituaties in de eigen omgeving. ▪ Samenhang zien tussen integratie en behoud van je eigen identiteit. ▪ Onderkennen van vooroordelen en discriminatie bij zichzelf en anderen en bespreken hoe hiermee om te gaan. ▪ Zich medeverantwoordelijk voelen voor het recht op eigen ontplooiing en dat van anderen. ▪ Omgaan met conflictsituaties in de eigen omgeving door voor alle partijen passende oplossingen te vinden.	
Evaluatie en toetsing	
<ul style="list-style-type: none"> - Gevoelsthermometer - SCOL - Leerling enquête - Vragenlijst Burgerschap WMK-po - Betoog schrijven, debat voeren, klachtenbrief, iemand overtuigen, argumenten bedenken. - Portfolio ik ben present.	

Ontwikkeld gebied	Uitwerking in de klas
Sociaal emotionele ontwikkeling	<ul style="list-style-type: none"> - Sociokring - Pleincoaches - Coöperatieve werkvormen - Activiteiten tijdens de gymles - Communicatie lessen binnen Taal Actief
Doelen waaraan gewerkt wordt:	
<ul style="list-style-type: none"> ▪ Uitleggen dat de mening van anderen en media invloed kunnen hebben op mijn zelfbeeld. ▪ Beschrijven wat een impulsreactie is. ▪ Omgaan met mijn impulsreactie(s) ▪ Beschrijven wat de voor- en de nadelen van een impulsreactie zijn ▪ Uitleggen hoe ik een impuls uit kan stellen. ▪ Uitleggen en laten zien dat ik eerst moet nadenken voordat ik reageer op een (lastige) situatie ▪ Uitleggen wat concentratie is en uitleggen waarom het belangrijk is bij het uitvoeren van een spel en/of taak. ▪ Uitleggen hoe ik mij wil gedragen in sociale situaties ▪ Uitleggen wat de invloed is van normen en waarden in sociale situaties. ▪ Beschrijven hoe ik mijn gedrag effectief kan afstemmen op anderen ▪ Uitleggen hoe anderen mij kunnen helpen en ik anderen kan helpen ▪ Een eenvoudig plan maken voor de uitvoering van een taak ▪ Uitleggen waarom het handig is om een plan te maken ▪ Leren samenwerken ▪ Leren om elkaar te helpen ▪ Leren debatteren ▪ Conflicten oplossen 	
Evaluatie en toetsing	
<ul style="list-style-type: none"> - Training pleincoaches en tussentijdse evaluaties pleincoaches. - Observaties in de klas tijdens coöperatief werken. - Beoordeling tijdens de taallessen 	

Ontwikkelgebied	Uitwerking in de klas
Democratisch burgerschap	<ul style="list-style-type: none"> - Leerlingenraad - Sociokring - Inzet lesmethode: de 3^e kamer groep 7 en 8. - Geschiedenis groep 7 en 8 - Algemeen groep 7 en groep 8 (Jeugdjournaal actuele onderwerpen Nederland) - Aanleren van het Wilhelmus en het Limburgs Volkslied
Doelen waaraan gewerkt wordt:	
<ul style="list-style-type: none"> ▪ Uiten en bespreken van een eigen mening en realiseren dat niet iedereen dezelfde mening heeft ▪ Bespreken dat conflicten veroorzaakt kunnen worden door tegenstellingen in belangen, opvattingen en gevoelens en hoe hiermee om te gaan ▪ Leerlingen kunnen samen bijdragen aan oplossingen, besluiten nemen voor de groep en zich neerleggen bij het meerderheidsbesluit. ▪ De leerlingen weten hoe het landsbestuur in elkaar zit. Lessen omtrent kiesstelsel en politieke partijen. ▪ Weten hoe totstandkoming van een wet werkt. ▪ Weten van het Koninkrijk der Nederlanden en de monarchie en het koningshuis. ▪ Leren over de werkwijze van justitie in hoofdlijnen. ▪ Leerlingen kennen de basisprincipes van de Nederlandse democratie (zoals verkiezingen, de rol van de Eerste Kamer en Tweede Kamer) en de betekenis van Prinsjesdag. ▪ Leerlingen weten dat Nederland niet altijd een democratie is geweest. ▪ Leerlingen leren debatvaardigheden aan, zoals: naar elkaar luisteren, inleven in het standpunt van een ander, argumenten formuleren en een standpunt verdedigen. ▪ Geen gelijke rechten bij de Romeinen tussen mensen. ▪ De Romeinen hadden al geschreven wetten en onafhankelijke rechters en een goede rechtspraak ▪ De leerlingen hebben kennis van de het feit dat rond 1900 nog veel ongelijkheid tussen mannen en vrouwen bestond en maatschappelijke ongelijkheid. Zeer duidelijke verschillen tussen armen en rijken. ▪ De leerlingen hebben kennis van Wereld-Oorlog II de oorzaken en de gevolgen daarvan. ▪ De leerlingen hebben kennis van de Jodenvervolging. ▪ De leerlingen kunnen beschrijven hoe de tot slaaf gemaakten hun reis naar de koloniën maakten. ▪ De leerlingen kunnen beschrijven hoe de tot slaaf gemaakte werden behandeld. ▪ De leerlingen kunnen beschrijven waarom er tegenstanders waren voor het afschaffen van de slavernij. ▪ De leerlingen weten dat we met herdenkingen laten zien dat we de gebeurtenissen uit het verleden niet vergeten. ▪ De leerlingen weten dat we een herdenkingsmonument hebben voor de slavernij. ▪ De kinderen weten wat keti-koti is. 	
Evaluatie en toetsing	
<ul style="list-style-type: none"> - Leerlingenraad krijgt ideeën van de leerlingen in de stembus. Zij bespreken die met elkaar en filteren daarin. Welke zaken zijn het bespreken waard met de directie? Welke zaken zijn onhaalbaar en derhalve niet de moeite waard om te bespreken? Elk kind van de leerlingenraad heeft daarbij een stem. - Vanuit de Socio-kring komen ideeën voor een nieuw doel van de week. - Maken opdrachten die in de lesmethode de 3^e kamer - Vragenlijst Burgerschap WMK-po - Het debatspel wordt gespeeld omtrent 3 stellingen om over te debatteren. - Opdrachten die gemaakt worden na het bekijken van filmpjes omtrent dit onderwerp. 	

- Binnen de geschiedenislessen worden de opdrachten getoetst. Zoals een presentatie, een werkstuk, een handvaardigheidsopdracht, toneelstuk.

Ontwikkeld gebied	Uitwerking in de klas
Digitaal Burgerschap	Digit-PO onderdeel mediawijsheid in groep 7 en 8. Nieuw in Digit-PO: digitaal burgerschap.
Doelen waaraan gewerkt wordt:	
<ul style="list-style-type: none"> ▪ De leerlingen leren bronnen op waarheid in te schatten. ▪ De leerlingen leren hoe om te gaan met privacy gevoelige informatie. ▪ De leerlingen leren hoe ze netjes moeten praten met elkaar op sociale media.	
Evaluatie en toetsing	
Binnen de methode wordt een percentage gegeven hoe de opdrachten uitgevoerd zijn.	

Ontwikkelgebied	Uitwerking in de klas
Identiteit, Solidariteit en Diversiteit	<ul style="list-style-type: none"> - Methode: Wonderlijk gemaakt - Methode Ik Ben Present - Muziek onderwijs MHIS - Methode aardrijkskunde Meander
Doelen waaraan gewerkt wordt:	
<p><u>Wonderlijk gemaakt:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - Iedereen is uniek door God geschapen. ▪ Kennen verschillen tussen mannen en vrouwen m.b.t. de voortplanting. ▪ Zij kennen de nette benamingen m.b.t. seksualiteit. ▪ Meisjes en jongens ontdekken wat eraan hun lichaam gaat veranderen ▪ Leerlingen kennen woorden die bij seksueel misbruik horen. ▪ De leerlingen gaan met respect met elkaar om. ▪ De leerlingen weten hoe en wanneer ze een nee-gevoelens mogen uiten. ▪ De leerlingen weten hoe nieuw leven ontstaat. ▪ De leerlingen leren hoe ze seksueel misbruik kunnen herkennen en wat ze dan moeten doen. ▪ Relaties tussen mensen is voorbehouden in liefde en trouw ▪ Seksueel misbruik bespreekbaar maken bij iemand die ze vertrouwen. ▪ De leerlingen verwonderen zich over de ontwikkeling van een baby ▪ Hoe de bijbel over de liefde en verliefdheid verteld. ▪ De leerlingen leren hoe moeilijkheden bij een zwangerschap en weten wat abortus is. ▪ Leerlingen weten wat scheiden is en welke gevolgen echtscheiding is. ▪ De leerlingen leren respect te hebben en niet te oordelen over iedereen die een andere geaardheid heeft. ▪ De leerlingen leren dat zij goed met elkaar om moeten gaan en dat iedereen gelijkwaardig is. ▪ God heeft ook de seksualiteit geschapen en het is iets heel moois, wat kan plaatsvinden als mensen van elkaar houden. ▪ Dat iedereen eigen verantwoordelijkheid heeft op het gebied van seksualiteit <p><u>Ik ben present:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ De leerlingen ervaren dat je met iets wat bij je past of waar je goed in bent, iets kunt bijdragen aan de maatschappij. ▪ De leerlingen ervaren dat ze elkaar kunnen aanvullen en van elkaar kunnen leren. ▪ De leerlingen kunnen verschillen in gedrag overtuigingen en talenten benoemen en waarderen. ▪ De leerlingen weten dat er verschillen zijn tussen arm en rijk hier in de wijk. <p><u>Muziekonderwijs:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ De leerlingen leren dat samen muziek maken kan bijdragen tot samenhang. <p><u>Aardrijkskundemethode Meander:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ De kinderen leren dat er rijke, minder rijke en arme landen zijn. Hoe het leven is in rijke en arme landen. Dat rijke en arme landen verschillend produceren. ▪ De kinderen leren Dat er in arme landen ook heel rijke mensen leven. Wat een sloppenwijk is. Waarom veel mensen niet leren lezen en schrijven. Wat ontwikkelingshulp is. 	
Evaluatie en toetsing	
<ul style="list-style-type: none"> - Vragenlijst Burgerschap WMK-po - Portfolio ik ben present 	

- Jezelf presenteren door verschillende vormgevingen. Beschrijf je talenten/hobby's/maar ook wat je kunt doen voor anderen.
- Deelname aan "Lieve initiatieven".
- Deelname aan het op orde houden van de Droomgaard door te zaaien, planten en oogsten en winterklaar maken.
- Muziek maken door zingen en het bespelen van instrumenten.
- Methodegebonden toetsen Meander

Ontwikkeld gebied	Uitwerking in de klas
Algemene en Culturele Ontwikkeling	Methode: aardrijkskunde Meander Cultuurbox-activiteiten Andere vakgebieden: <ul style="list-style-type: none"> - Bijbelsonderwijs - Kerkgeschiedenis - Kunst
Doelen waaraan gewerkt wordt:	
De leerlingen leren: <ul style="list-style-type: none"> ▪ Oorzaken en gevolgen van globalisering en voor- en nadelen ▪ Belang van de EU en de voor- en nadelen. ▪ Redenen van emigratie en immigratie en de gevolgen. ▪ Van buiten Europa naar Europa en binnen Europa. Kenmerken van het immigratiebeleid van de EU. ▪ De kinderen leren wat cultuurgebieden zijn. Kenmerken van de Nederlandse cultuur. Kenmerken van de westerse cultuur. Waar de cultuurgebieden liggen. ▪ De kinderen leren wat de vijf wereldreligies zijn. Kenmerken van de wereldreligies. Welke invloed religies hebben op de cultuur. ▪ Verzamelt, selecteert en maakt kritisch gebruik van verschillende bronnen. ▪ Stelt actief vragen aan zichzelf en zijn omgeving. ▪ Kan zicht een voorstelling maken van een gebeurtenis, ervaring of idee en deze uiten. ▪ Geeft op eigen wijze vorm aan ervaringen, emoties en ideeën. 	
Evaluatie en toetsing	
<ul style="list-style-type: none"> - Verslag schrijven van het bezoek aan het museum of theater. - Methodegebonden toetsen Meander + verwerkingen bij de lessen 	

6. METEN EN EVALUEREN

6.1 Inleiding

Aan burgerschap zijn vele vakgebieden en maatschappelijke situaties te koppelen. De plannen en doelen zoals omschreven in voorgaand hoofdstuk laten dit ook zien. Om de rode draad toch te blijven zien en te monitoren hoe hieraan gewerkt wordt, is meten en evalueren erg belangrijk. In dit laatste hoofdstuk laten we zien hoe we dit uitwerken. Feitelijke toetsing door middel van een proefwerk kan maar bij enkele onderdelen. Het invullen van een vragenlijst om algemeen welbevinden te toetsen, het maken van een werkstuk om het geleerde te verwerken of rubric met bijbehorende uitwerking zijn ook mogelijkheden. Dit is natuurlijk ook erg leeftijdsafhankelijk.

6.2 Directieniveau

De directie en het leiderschapsteam zijn verantwoordelijk voor het monitoren en blijvend evalueren van de hoofdlijnen van dit plan:

1	Onze school voert de doelen rondom sociaal-emotionele ontwikkeling uit en maakt een schooloverzicht hiervan in het zelfevaluatieplan.
2	Een aantal keren per jaar bespreken we de doelen in dit document burgerschap op een teamvergadering en koppelen hier actiepunten aan.
3	Iemand van het leiderschapsteam bewaakt de uitvoering van dit document burgerschap.
4	1x per jaar wordt er een evaluatie gemaakt van de uitvoering van dit document burgerschap.

6.3 Leerkrachtniveau

De leerkracht is verantwoordelijk voor het uitvoeren van de lessen en het bewaken van de doelen.

1	De leerkracht voert de lessen uit zoals in Hoofdstuk 5 beschreven.
2	De leerkracht vult de SCOL vragenlijsten 3x per jaar in.
3	De leerkracht maakt rubrics bij de lessen zoals in Hoofdstuk 5 beschreven.
4	De leerkracht houdt toetsoverzichten bij de vakken zoals in Hoofdstuk 5 beschreven.
5	De leerkracht evalueert met het team de gestelde doelen tijdens teamvergaderingen.

6.4 Leerlingniveau

De leerlingen werken op hun eigen niveau aan de gestelde doelen. Hun evaluaties bestaan uit een aantal verschillende vormen. Dit is per leeftijdsgroep verschillend. Zie de tabellen in hoofdstuk 5.

Theoretische proef:	proefwerk waarin het onderdeel getoetst wordt
Praktische proef:	uitvoeren van een activiteit na een aantal voorbereidende lessen
Maatschappelijke proef:	Aan de slag in de maatschappij en hier een verslag of ander werkstuk van maken

Creatieve proef:

Bewijzen wat je geleerd of uitgevoerd hebt in een rubric/opdracht, afgestemd op leeftijd en ontwikkelgebied.

Vragenlijsten:

Invullen van lijsten over sociaal emotionele ontwikkeling of iets dergelijks.